

Кут

Рыгор Барадулін

Кут... Надзвычай багата сэмантичных адценьняў мае слова кут.

Кут — Радзіма, родны край. „*Мой родны кут, як ты мне мілы, забыць цябе ня маю сілы...*“ Дасьціпная прыказка нагадвае: „*Дораг той куток, дзе адразалі пупок*“.

Кут — пачэснае месца, звычайна пад абразамі. На *кут* садзяць гасьця, тым самым выказваючы яму пашану. На *куце* сядзяць і гаспадар з гаспадыняю. Янка Купала пісаў: „*Беларусь на куце ў хаце сваёй села, чарка мёду ў руцэ, пазірае смела*“.

Вясёлыя паказкі падкрэсьліваюць, што „*ня месца гожыць чалавека*“, „*добраму чалавечку — добра і ў запечку, а якой благаце блага і на куце*“. „*Вашапрут — на кут, а добраму чалавечку — добра і ў запечку*“. А папеўка радуецца: „*Выпіла-закусіла, сама сябе пахваліла, захінулася ў куток, па тры чарачкі ў раток*“.

На *кут*, на дзяжу садзілі маладую. На *кут* клалі і перад апошняй дарогай, бо мярэц таксама госяць на гэтым сьвеце, як і жывыя. Адсколь і праклён — „*Каб цябе на кут абмылі!*“.

Кут — хата, жытло. У Янкі Купалы: „*За ўсё, што сёньня маю, што даў мне мой народ: за кут у родным краю, за хлеб-соль без клопот, — я адплаціў народу...*“.

Кут — жытло не ў сваёй хаце, „*сьдзець кутам*“ — значыць кватараваць. *Кутнік* — кватарант.

А яшчэ *кутнікі* — зубы.

Проста *куток* у хаце. „*У куточку на пруточку вісяць Мэндэлевы яйцы*“. Гэта — загадка пра клубок нітак. Альбо — „*На ласы кусочак знойдзецца куточак*“.

Кут, у нейкай ступені — і мера часу. *З кута ў кут* — і дзень тут.

Галоўнае — каб мы былі ў сваёй хаце-Беларусі гаспадарамі, а ня *кутні-камі*.

Куцьця

Алена Ціхановіч

Куцьця вяртаецца з забыцьця. Магічная ячная каша, звараная на першы дзень Калядаў.

Куцьця за калядным сталом галоўная, як на ўгаворах свацьця. *Куцьця* таксама задуманая як угавор: „*Ставім крупы на пачэснае месца, каб зямля і ў новым годзе аддзячыла ўраджаем*“.

У *куцьці* рэцэпт просты — вада ды крупы, а рытуал урачысты — як сьвятое Прычасьце.

Куцьцю нельга ставіць на голы стол — каб ня быць бедным. Хто хоча быць багатым — кладзе пад абрус яшчэ й сена. *Куцьцю* нельга не даядаць або выкідаць.

Таксама ясна, што месца яе — заўсёды на *покуце*. *Куцьця* пачынае калядную вячэру, якая ў добрых гаспадароў налічвае 12 страў — столькі ж месяцаў

складаюць год. Што праўда, беднасьць ці недарод дазваляюць абысьціся дзевяцьма ці сям'я стравамі.

Саму *куцьцю* ядуць з алеем ці мядовай сытой — як каму смакуе, але ня з тлушчам.

Першую лыжку зачэрпвае старэйшы ў хаце і грукае ёй у вакенца:

— Мароз-мароз, хадзі *куцьцю* есьці!

Ланцуг

Анатоль Вярцінскі

На *ланцуг* можна некага пасадзіць, скажам, мядзьведзя, і тады ён робіцца, нібы сабака, *ланцужным*, ручным і нават можа навучыцца танчыць. *Ланцугом* можна зьвязаць, у *ланцугі* можна закаваць, на *ланцугу* можна зацягнуць у які-небудзь саюз-хаўрус.

І тады побач з *ланцугом* выстройваецца цэлы сынанімічны рад — аковы, кайданы, наручнікі. І тады паняцьце „*ланцуг*“ набывае сымбалічны сэнс — няволя, прыгнёт, беззаконьне, пазбаўленьне чалавека яго правоў і свабод.

У Янкі Купалы мы знаходзім радкі пра кайданавыя званы, пра акоў паломаных жандара, пра *ланцужны закон*. У 1911-м годзе ён мажорна заклікаў: „*Гэй ты, сонца, гары ад зары да зары, ланцугі распалі на ўсёй чыстай зямлі*“. Кастрычніцкае сонца *ланцугі* распаліла, але папличнік Купалы Якуб Колас мусіў неўзабаве прызнацца: „*Кавалі другія, а ланцуг той самы, Песьні ўсё старыя, неаджытай гамы*“.

Трэба сказаць, што ў прылады пад назвай *ланцуг* ёсьць разам з названай яшчэ адна характэрная адмета — яго можна скінуць, яго можна парваць, яго можна пазбавіцца пры адпаведнай сіле духа ды пры адпаведных намаганьнях.

Лапці

Сяржук Сокалаў-Воюш

Лапці — рэч сымбалічна-сэнтымэнтальная. Савецкая эпоха *абула* нашу гісторыю ў *лапці*, а беларуская інтэлігенцыя *абула* ў іх сваю любоў да народу.

„А што яны нясуць на ў крывыя руках, на ў *лапцях* нагах?“ — выгукнуў на пачатку стагодзьдзя Купала і ўвёў *лапаць* у шэраг адметнасьцяў беларуса. Але ўжо ў сярэдзіне стагодзьдзя адзін з герояў Коласавай „Дрыгвы“ Марка Балук крычыць: „*Стой! Лапаць* скінуўся!“ Гэтыя словы — пароль, пасля якога пачынаецца кароткая сутычка арыштаваных з канвоем. Зброя апошніх пераходзіць у рукі першых. Гэта — пачатак барацьбы...

З паходжаньня слова *лапаць* — радня *лапіка*. Можа, таму мы імкнемся *залапіць лапцём* нашае невуцтва, нашу няведу саміх сябе. *Лапаць* як паказальнік беднасьці робіць *лапатнай* гістарычную сьвядомасьць.

Між тым гэты абутак быў тыповым толькі ў некаторых рэгіёнах Беларусі, і не таму, што там буяла беднасьць, а таму, што, выцягнуўшы нагу з балота, *лапаць* ня трэ было здымаць, каб выліць ваду.

Абуць у лапці. На лапці *не аб'ехаць*. *Плесьці кашалі* з лапцямі. *Лапаць знай* лапця, а *бот* — *бота*, — выразы добра вядомыя, але, як і сам плечены з лыка *лапаць*, мала ўжывальныя. Куды часцей ужываліся *пасталы* — з